
ПЕРЕДМОВА

З 1 січня 2004 р. набрав чинності новий Цивільний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 р., який прийшов на зміну Цивільному кодексу УРСР 1963 р. Новий ЦК регулює надзвичайно важливу сферу особистих немайнових та майнових відносин за участю фізичних та юридичних осіб, держави, територіальних громад. Невипадково його ще називають «Громадянською Конституцією», «Кодексом громадянського суспільства», «Кодексом приватного життя». До нього ввійшли численні новели у регулюванні цивільних відносин (порівняно з ЦК УРСР), обумовлені здійснюваними в Україні соціально-економічними і політичними реформами. У ньому застосовуються також складні конструкції правових норм, зміст яких може по-різному тлумачитися на практиці. Все це вимагає ретельного наукового аналізу кожної статті Кодексу. Однак цивільні відносини регулюються не лише нормами ЦК, на них поширюються сотні законів та інших актів законодавства України. Тому в запропонованому читачеві Коментарі їм також дано правову оцінку.

Як відомо, одночасно з ЦК набрали чинності нові Сімейний кодекс України та Господарський кодекс України, які також певною мірою регулюють цивільні відносини. Паралельне регулювання одних і тих самих відносин ЦК і ГК виявилось не досить вдалим експериментом, адже норми ГК вступили в суперечність із багатьма нормами ЦК. Відповідно, авторський колектив Коментаря прагнув запропонувати фахівцям оптимальні варіанти вирішення цих правових колізій.

В Україні вже було видано кілька постатейних науково-практичних коментарів ЦК (зокрема, за редакцією доктора юридичних наук, професора Є. О. Харитонова — 2003 р.; за редакцією доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України Я. М. Шевченко — 2004 р.; за редакцією доктора юридичних наук, професора В. М. Коссака — 2004 р.). Останніми роками видано багатотомний коментар до ЦК за редакцією доктора юридичних наук, професора І. В. Спасибо-Фатєєвої. Однак цих видань недостатньо для вирішення всіх проблем цивільного законодавства України. Крім того, практика застосування ЦК постійно ставить перед юристами нові завдання, адже приймаються нові законодавчі акти, вносяться зміни до прийнятого раніше законодавства, юридичні терміни наповнюються новим змістом, оскільки вони обслуговують нові відносини, що виникають у суспільстві.

З урахуванням викладеного видавництво «Юрінком Інтер» сприяло створенню для підготовки Науково-практичного коментаря ЦК такого авторського колективу, який врахував би досвід видання попередніх праць, позиції відомих фахівців, а також юристів-практиків. У запропонованому Коментарі використано нові, оригінальні підходи до тлумачення складних правових норм

і найбільш ефективні способи їх застосування у правозастосовній діяльності. У його підготовці брали участь вчені-цивілісти всіх наукових центрів України, судді Верховного Суду України у відставці, судді нового Верховного Суду, судді інших судів, нотаріуси.

У новому виданні Науково-практичного коментаря враховано зміни, внесені до ЦК, положення нових актів законодавства, нову судову практику тощо.

З моменту набрання чинності новим ЦК (з 1 січня 2004 р.) було змінено та доповнено велику кількість його статей, введено нові статті, внесено численні зміни до окремих законів, прийнято нові закони, які так чи інакше стосуються регулювання цивільних відносин.

Значною подією для юридичної спільноти стала конституційна судова реформа, яка зумовила запровадження адвокатської монополії, формування нового Верховного Суду, створення Вищої ради правосуддя та розроблення нових процесуальних кодексів, які радикально змінюють підходи до деяких «класичних» юридичних конструкцій.

Авторський колектив сподівається, що оновлений Науково-практичний коментар ЦК буде корисним суддям, усім практикуючим юристам, науковцям, студентам, а також пересічним громадянам. Він сприятиме підвищенню ефективності реалізації та захисту цивільних прав фізичних і юридичних осіб.

О. В. Дзера, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць

КНИГА ПЕРША

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

РОЗДІЛ I

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

ГЛАВА 1

Цивільне законодавство України

Стаття 1. Відносини, що регулюються цивільним законодавством

1. Цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

2. До майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, а також до податкових, бюджетних відносин цивільне законодавство не застосовується, якщо інше не встановлено законом.

1. Коментована стаття визначає низку відносин, які регулюються цивільним законодавством, а відтак складають предмет цивільно-правового регулювання. До них віднесені особисті немайнові та майнові відносини. Причому слід підкреслити, що вперше пріоритет віддається саме особистим немайновим відносинам. Критерієм належності як особистих немайнових, так і майнових відносин до предмета цивільно-правового регулювання є наявність спеціальних характеризуючих ознак. Такими ознаками є: юридична рівність усіх учасників відносин, їх вільне волевиявлення, а також майнова самостійність. Саме ці ознаки, закріплені у ч. 1 коментованої статті, і є визначальними у характеристиці цивільно-правових відносин. Формування цивільно-правових відносин на засадах юридичної рівності, вільного волевиявлення і майнової та організаційної автономії забезпечує їх приватноправовий характер і підкреслює відмінності від публічних відносин. Концептуальний підхід, закріплений у ч. 1 ст. 1 ЦК, дозволяє виділити цивільно-правові відносини з приватноправовою основою, незалежно від сфери їх функціонування, і забезпечити їм єдині принципи регулювання, визначені нормами ЦК.

2. Новий ЦК вперше здійснює розгалужене та деталізоване регулювання особистих немайнових прав фізичної особи. У книзі другій ЦК вони визначаються як такі суб'єктивні права, що належать кожній фізичній особі від народження або закріплюються за нею законом, не мають економічного змісту, тісно пов'язані із самою особистістю, а відтак мають невідчужуваний характер. Особистими немайновими правами фізична особа володіє довічно (ст. 269 ЦК).

3. Водночас традиційно важливе місце серед відносин, що регулюються цивільним законодавством, посідають майнові відносини. До них належать такі суспільні відносини, які пов'язані з використанням різних майнових благ (речей, робіт, послуг) і відповідають ознакам цивільних правовідносин, тобто засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій і організаційній самостійності їх учасників.

4. Майновими відносинами є перш за все відносини власності. Вони виникають у зв'язку із закріпленням матеріальних благ за уповноваженими суб'єктами і здійсненням останніми правомочностей з володіння, користування та розпорядження цими благами.

5. Серед майнових відносин чільне місце посідають відносини, що супроводжують цивільний оборот матеріальних благ у суспільстві, тобто зобов'язальні правовідносини. У новому ЦК вони регулюються нормами книги п'ятої «Зобов'язальне право».

6. Незважаючи на те, що коментована стаття спеціально не виокремлює серед інших відносин, що регулюються цивільним законодавством, немайнові відносини, пов'язані з майновими, як це передбачалося ст. 1 ЦК УРСР 1963 р., вони також входять до предмета цивільно-правового регулювання і регламентуються статтями книги четвертої «Право інтелектуальної власності».

7. Частина 2 коментованої статті визначає серед майнових відносин і такі, які не містять ознак цивільних правовідносин, а відтак не входять до предмета цивільно-правового регулювання і не підпадають під дію норм ЦК. Такими майновими відносинами є ті, що засновані на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, а також податкові, бюджетні та інші фінансово-правові відносини. Наприклад, відносини, пов'язані зі стягуванням штрафів за порушення норм адміністративного права, хоча за своїм змістом і є майновими (стягування штрафів), але за своєю природою належать до адміністративно-правових, а тому не входять до предмета цивільно-правового регулювання. Аналогічно, відносини, пов'язані зі справлянням різних видів податків, наприклад податку на додану вартість, прибуткового податку з фізичних або юридичних осіб, численних місцевих зборів та обов'язкових платежів, регулюються нормами фінансового права. До таких відносин норми ЦК не застосовуються.

Стаття 2. Учасники цивільних відносин

1. Учасниками цивільних відносин є фізичні особи та юридичні особи (далі — особи).

2. Учасниками цивільних відносин є: держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права.

1. Коментована стаття визначає, що учасниками цивільних відносин є як фізичні, так і юридичні особи. Новий ЦК 2003 р., на відміну від Цивільних кодексів інших пострадянських держав, відмовився від застосування терміна «громадянин», натомість використавши поняття «фізична особа». Відповідно до ст. 24 ЦК фізичною особою визнається людина як учасник цивільних правовідносин. Це означає, що учасниками цивільних відносин розглядаються громадяни як України, так й інших держав, а також особи, які не мають постійного політико-правового зв'язку із жодною державою і визнаються особами без громадянства (апатридами).

2. Крім типових суб'єктів цивільно-правових відносин, якими є фізичні та юридичні особи, учасниками цивільно-правових відносин згідно з ч. 2 коментованої статті можуть бути: держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, а також іноземні держави та інші суб'єкти публічного права.

Слід зауважити, що суб'єкти публічного права, які в цілому виконують інші функції, як правило, владно-політичного характеру, беруть участь у цивільно-правових відносинах винятково. Для них участь у цивільно-правових відносинах має допоміжний (неосновний) характер. Водночас, вступаючи в цивільно-правові відносини, вони наділяються такими самими правами, як і будь-які інші учасники цивільного обороту (фізичні або юридичні особи). Таке правило закріплено у ст. 82 ЦК.